

УДК 159.922.27/159.955.2/159.98

Ю. А. Коцюк

КОГНІТИВНИЙ ДИСОНАНС ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ПЛАГІАТУ

У статті розглядаються фактори, які спричиняють когнітивний дисонанс у сприйнятті такого явища, як плагіат і, як наслідок, дозволяють знизити його рівень.

Ключові слова: плагіат, запозичення, когнітивний дисонанс, психологічний комфорт.

В статье рассматриваются факторы, которые вызывают когнитивный диссонанс в восприятии такого явления, как плагиат и, как следствие, понижают его уровень.

Ключевые слова: плагиат, заимствование, когнитивный диссонанс, психологический комфорт.

The article deals with the factors that cause cognitive dissonance in the appreciation of such a notion as plagiarism and as a result, decreases its level.

Keywords: plagiarism, borrowing, cognitive dissonance, psychological comfort.

Явище плагіату поступово, непомітно зайняло міцні позиції в усьому світі. Особливих масштабів воно набуло в науковій діяльності. Мережа Інтернет рясніє скандальними публікаціями про випадки плагіату на рівні державних високопосадовців ФРН, Угорщини, Румунії, Росії та багатьох інших країн. Не винятком стала й Україна [3]. Зрозуміло, що така ситуація не лишилася осторонь дослідників і сьогодні можна знайти велику кількість публікацій, присвячених тематиці плагіату. Так Євгеній Ніколаєв всебічно розглянув поняття плагіату, а також погляди на нього у різних країнах, висвітлив його негативний вплив, проте навіть власну публікацію охарактеризував певною мірою як плагіат; Р.В. Шарпов, Є.В. Шарпова в одній зі своїх статей досліджували спроби приховати випадки плагіату [4; 7]; іншими авторами розглядалися програми та сервіси, які б дозволили виявити плагіат [6]. Автору ж цієї статті хотілося б розглянути ефективні, дієві засоби, які б сприяли б зменшенню плагіату. Тому стаття стала продовженням та логічним розвитком статті «Психологічне підґрунтя явища «плагіат» в науковій діяльності на теренах України» [2].

Результати попереднього експертного опитування дають підстави стверджувати, що таке явище як плагіат, існує у вишах, проте більшість респондентів ставиться до нього негативно. Незважаючи на це опитані все одно використовують плагіат у своїх роботах і, більше того, вживають заходів до його приховування. Така ситуація пояснюється наявністю внутрішніх суперечностей у свідомості респондентів, тому можемо казати про когнітивний дисонанс. Когнітивний дисонанс є станом психологічного дискомфорту, тому особистість буде прагнути позбутися дискомфортного стану, натомість повернувшись до комфортного. Якщо розглядати психологічний комфорт у вигляді кількох складових, таких як інформаційна, економічна, естетична, побутова, внутрішня (включає психічну та духовну), то найбільший вплив на формування когнітивного дисонансу матиме саме інформаційна та внутрішня складові. Як відомо, почуття комфорту можна досягти усунувши дискомфортні утворюючі, і в більшості своїй вони носитимуть інформаційний чи внутрішній характер.

Сама по собі наявність когнітивного дисонансу вже є, по суті, позитивним моментом, оскільки особистість у цьому стані прагне до його нівелювання. У нашому випадку проблему плагіату зведемо до дилеми: «використовувати чи не використовувати». Якщо підійти до когнітивного дисонансу в питаннях «плагіату» з класичної точки зору, то можна його класифікувати як такий, що виник в результаті випадкового чи цілеспрямованого звернення до нової інформації. Таким чином доцільним є припущення, що глибокі знання про сутність плагіату або ж стануть причиною виникнення дисонансу, або ж дозволять послабити його, спонукаючи особистість здійснити вибір на користь «позитивної» альтернатив, тобто відмовитися від плагіату. При наявності групи тут слід казати про зниження середнього рівня плагіату.

Детальніше дослідження результатів опитування дало підстави припускати, що на ставлення до плагіату впливає сукупність знань, уявлень, вмінь та навичок, пов'язаних із цим явищем. Так велику роль відіграє розуміння та усвідомлення респондентами таких понять:

1. Значення поняття плагіат. З точки зору українського законодавства «плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору;» [5]. Таким чином передбачається привласнення авторства твору, або ж його частини. Якщо казати про частину твору, то до плагіату слід віднести й публікацію таких текстів, які містять запозичені частини з різних творів. З точки зору відповідальності наслідки можуть бути ще гірші.

2. Правила цитування. Той же закон дозволяє використання цитат і дає таке тлумачення цитаті: «цитата – порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікова-

ного твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні» [5]. Відразу помітно, що немає чітких вимог, наскільки «короткими» можуть бути цитати. Тобто:

- розмір цитат;
- кількість цитат;
- визначає сам автор залежно від власних потреб.

3. Інший аспект – це в яких випадках можна використовувати цитати:

- для того, щоб зробити зрозумілими свої твердження;
- для того, щоб посилатися на погляди іншого автора.

4. Допустимість використання чужого тексту, для якого не вдалося встановити авторство. З точки зору законодавства це не допустимо, проте 27% опитаних так не вважають [2].

5. Перефразування чужого тексту без вказання джерела. Законодавство України ніяк не описує цієї ситуації, проте з моральної точки зору зрозуміло, що такі випадки слід вважати плагіатом. 23% опитаних використовують саме таку форму плагіату [2].

6. Переклад наукової роботи чи її частини з іншої мови. Тут усе зрозуміло, якщо такий переклад здійснено без використання правил цитування, то він вважатиметься плагіатом. З технічної точки зору виявити такі «запозичення» найскладніше. З іншого боку, і здійснити таке запозичення доволі складно. 30 % опитаних вважають, що така «діяльність» не є плагіатом [2].

7. Використання чужої ідеї. Найбільш спірний момент у визначенні плагіату. В українському законодавстві вдалося знайти таке: *«Передбачена цим Законом правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі»* [5]. Таким чином, запозичення ідеї як такої не є плагіатом, якщо в автора є своя власна форма вираження цієї ідеї. Зрештою, навіть будь-який експеримент, з точки зору статистики, передбачає, що його можна повторити й отримати схожі результати. Проте обставини можуть змінитися і значущими можуть стати фактори, якими раніше було знехтувано. Врахування таких факторів може призвести навіть до нового відкриття. Тому, використання чієїсь ідеї здається цілком виправданим.

Інша особливість ідеї – це те, що одна і та ж ідея може «народитися» цілком незалежно в абсолютно різних людей, і таких історичних прикладів доволі багато. В цьому випадку йде мова лише про першість, але аж ніяк не про присвоєння результатів чієїсь праці.

Цікавим прикладом генерації ідей може стати такий прийом, як «мозковий штурм». У процесі використання цього прийому навіть найбільш безглузді, на перший погляд, чи жартівливі ідеї можуть стати геніальними, якщо буде знайдено правильну форму їх упродовження.

Наведені вище позиції є інформаційними складовими досягнення комфорту. Їхнє усвідомлення дозволить правильно використовувати цитати, не відчуваючи сумнівів і внутрішніх переживань. Крім них є ще інші, внутрішні, і саме вони дисонують з інформаційними.

У результаті експертного опитування була спроба з'ясувати причини, які змушують респондентів до плагіату [1]. На прохання *«Виберіть причини, які, на Вашу думку, змушують вдаватися до плагіату»* респонденти дали відповіді, представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.
Причини плагіату (загальна статистика)

Причина	к-сть	%
Невміння писати наукові роботи/статті	73	59
Відсутність мотивації до самостійного написання наукової роботи/статті	79	64
Відсутність відповідальності за плагіат	56	45
Відсутність розуміння/усвідомлення поняття плагіат і, як наслідок, – ненавмисний плагіат	51	41
Непорядність	40	32
Other	13	10

Виявилось, що відповідь, яку найчастіше вибирають, це «Відсутність мотивації до самостійного написання наукової роботи/статті». Цю причину справді можна віднести до внутрішніх причин, що спричиняють психологічний дискомфорт. Сформувавши мотивацію до наукової роботи доволі складно, проте можливо, і починати слід ще зі школи. Майбутні науковці повинні глибоко усвідомлювати користь від наукової діяльності як суспільству, так і собі. Наукова робота повинна адекватно оцінюватися. На рівні учнів та студентів – відповідними рейтинговими балами, які повинні бути значно ви-

щими від ненаукових видів робіт, при цьому молоді науковці повинні усвідомлювати відповідальність присвоєння результатів чужої праці. Варто зауважити, що, на думку автора, учням та студентам слід давати можливість вибору – займатися звичайною навчальною діяльністю чи науковою, оскільки наукова діяльність – це все ж таки певна творчість, і не кожному вона під силу. Як додатковий варіант стимуляції наукової діяльності може використовуватися преміювання студентів, роботи яких перемогли у конкурсах. Стосовно зрілих науковців, які поєднують наукову діяльність з викладацькою, слід включати наукову діяльність в індивідуальні робочі плани з дотриманням погодинних норм праці. Не зайвим буде і матеріальне стимулювання хоча б на етапі публікації наукових статей.

Іншим способом підняття мотивації до наукової діяльності може бути використання цікавих та справді актуальних тем, які б викликали жвавий інтерес як у дослідників, так і в суспільстві. Як альтернативу науковим роботам можна впроваджувати наукові проекти. Досвід показує, що студенти з більшим ентузіазмом ставляться до такої форми наукової роботи, оскільки відразу бачать користь від своєї праці.

Якщо розглянути розподіл відповідей щодо відсутності мотивації за статусом, то стає зрозуміло, що цей фактор є важливий усім категоріям опитаних, особливо актуальним він є для другокурсників та магістрів (Див. Рис. 1). Таку ситуацію можна пояснити тим, що на другому курсі студенти ще не розуміють, що таке наукова робота і для чого вона призначена. Магістри ж в процесі навчання, швидше за все, зробили висновок, що наукові роботи непотрібні взагалі.

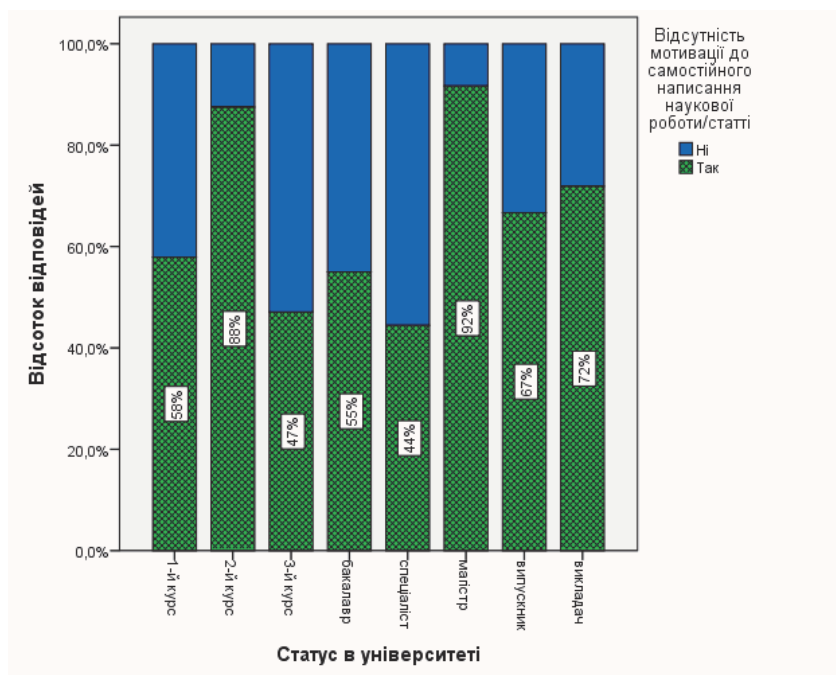

Рис. 1 Нормалізована діаграма «Мотивація» за статусом

Причина №2 за кількістю виборів респондентів – це «Невміння писати наукові роботи/статті». У середньому приблизно 60% респондентів вважають, що ця причина має серйозний вплив на рівень плагіату в наукових роботах. Якщо розглянути розподіл відповідей за статусом, то він, як не дивно, буде доволі рівномірним. Тобто цю причину усвідомлюють як викладачі, так і студенти. Усунення цього недоліку належить до досягнення інформаційного комфорту і можливе шляхом поглиблення співпраці викладачів та студентів, проведенням додаткових семінарів, консультацій і навіть курсів щодо написання наукових робіт.

45% опитаних вибрали як причин плагіату «Відсутність відповідальності за плагіат». Рішення цієї проблеми на перший погляд взагалі просте – ввести таку відповідальність. Проте відповідальність слід вводити на рівні вишу, і закріплювати її під час підписання контракту з викладачами та студентами. У контракті також повинні бути передбачені покарання за порушення.

Великий відсоток голосів (41%) збрала причина «Відсутність розуміння/усвідомлення поняття плагіат і, як наслідок, – ненавмисний плагіат». Як боротися з цією проблемою, розглядалося вище. Цікавим буде розгляд розподілу відповідей за статусом (Див. Рис. 2).

Як видно з діаграми, студенти з першого курсу і аж до спеціалістів включно вважають, що недостатнє розуміння поняття «Плагіат» стає причиною несвідомого плагіату. В той час як магістри, випускники та викладачі, які вже менше використовують плагіат, не звертають уваги на цю причину. Варто звернути увагу на те, що запитання ставилося не стосовно конкретно особистості респондента, а

загалом просилося вказати свою думку. Тим не менше, власна думка передбачає відображення власних усвідомлень. Так вищий відсоток у викладачів поряд з магістрами та випускниками пояснюється тим, що вони мають справу зі студентами і тому їхня думка містить ще й уявлення, отримані за рахунок аналізу студентських робіт.

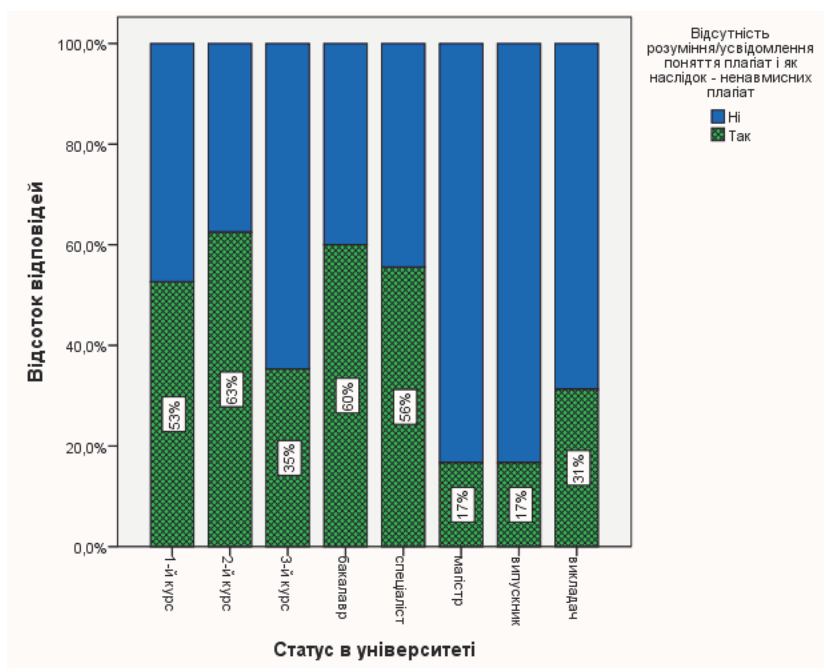

Рис. 2 Нормалізована діаграма «Нерозуміння поняття плагіат» за статусом

Ще одним із кроків на шляху боротьби з плагіатом може стати аналіз способів, які використовуються для приховання плагіату. Проаналізувати їх можна, розглянувши таблицю 2.

Таблиця 2
Способи приховання плагіату (загальна статистика)

Причина	к-сть	%
Заміна кирилических символів на відповідні латинські	9	9%
Використання синонімізації тексту	57	55%
Використання перекладу з інших мов	39	38%
Виклад чужої думки своїми словами від свого імені	58	56%
Нічого не використовував, оскільки на плагіат ніхто не перевіряє	9	9%

Як видно з таблиці, заміну кирилических символів на відповідні за формою латинські вже майже ніхто не використовує. І це не дивно. Технічні засоби перевірки на плагіат дозволяють виявити таку ситуацію, хоча кілька років тому такий спосіб приховування плагіату був досить популярний. Найвищий відсоток посідають такі способи, як «Виклад чужої думки своїми словами від свого імені» (56%) та «Використання синонімізації тексту» (55%). Якщо казати за найпопулярніший спосіб, то він з точки зору перевірки є найскладнішим, разом з тим і з точки зору виконання найбільш трудомістким. Боротися із ним можна шляхом насадження певних етичних та моральних норм і робити це потрібно ще з шкільного віку. Що ж до використання синонімізації тексту – у недалекому майбутньому програмні засоби будуть здатні розпізнавати таку «підміну». Складним із технічної точки зору є виявлення плагіату, що базується на перекладі з іноземних мов (39% респондентів), особливо якщо текст після такого перекладу гарно редагується, або й взагалі перекладається вручну. Виявлення такого плагіату можливе за рахунок аналітичної діяльності саме людського мозку і більшою мірою здійснюється при випадковій підозрі на плагіат. Але, оскільки такий вид плагіату вимагає значних зусиль від його виконавця, не кожен за нього візьметься. Рациональність у цьому випадку перемагає. Проти такої плагіату може бути суспільна зневага, бойкот, позбавлення вчених ступенів та звань.

Цікаво буде зауважити, що синонімізацію тексту як простіший спосіб приховати плагіат частіше використовують студенти на молодших курсах (Див. Рис. 3).

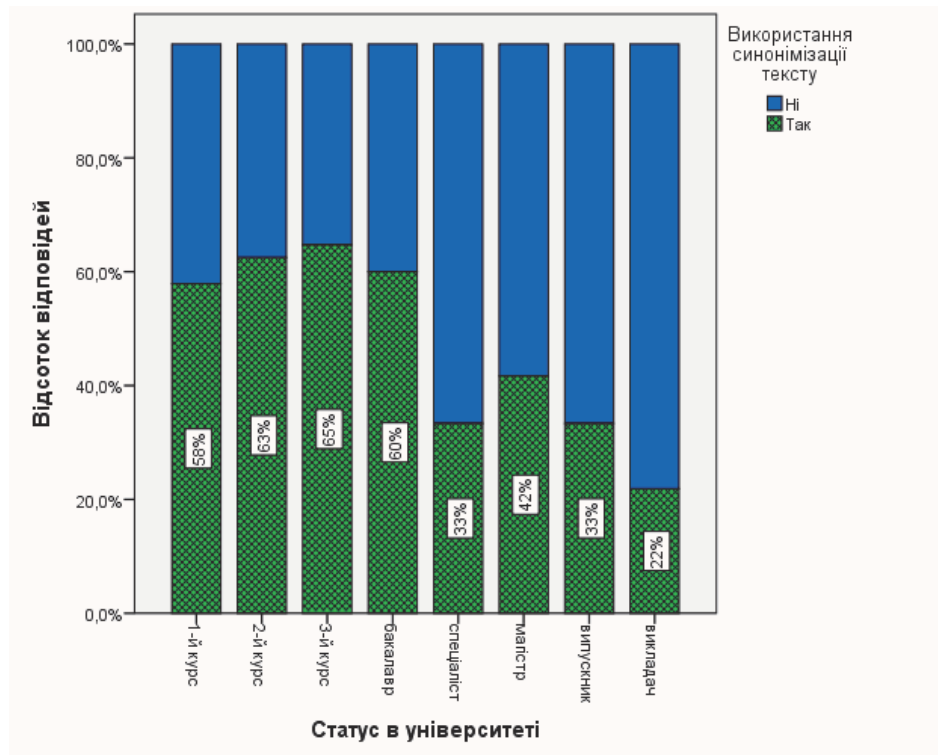

Рис. 3 Нормалізована діаграма «використання синонімізації»

Складнішу форму приховання, таку як переклад з іноземної мови, навпаки, частіше використовують студенти на старших курсах (Див. Рис. 4).

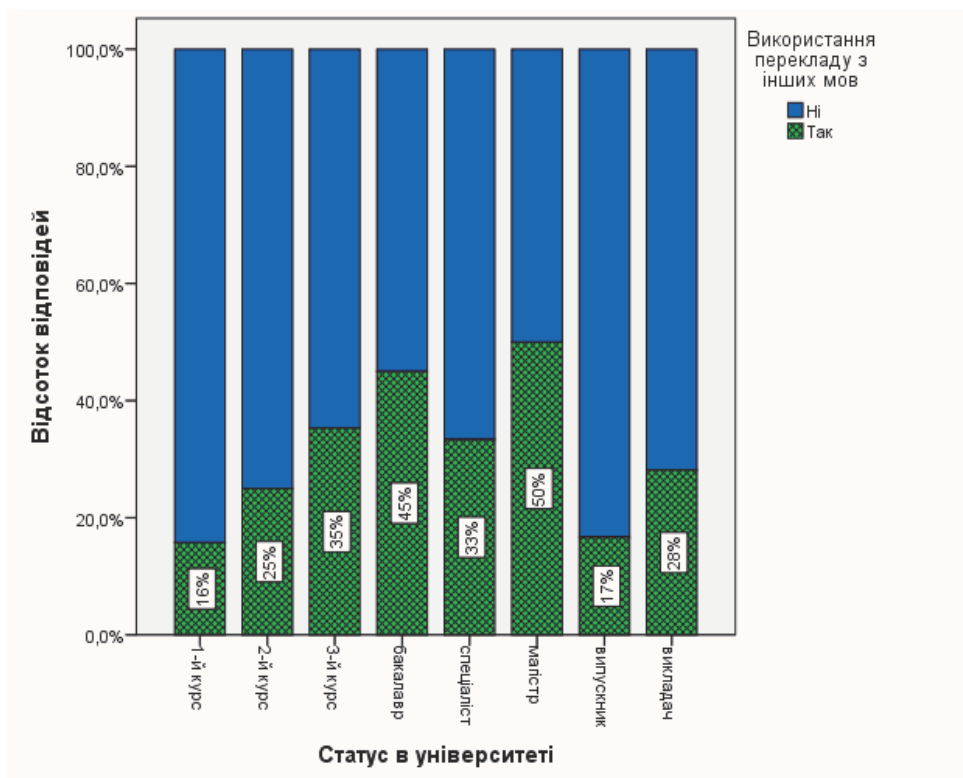

Рис. 4 Нормалізована діаграма «Використання перекладу»

Виклад чужого матеріалу власними словами використовують усі студенти. Рівень викладачів та випускників у цьому випадку значно нижчий.

Підсумовуючи усе вище сказане, можна зробити висновок, що плагіат доволі складна проблема, для подолання якої потрібен комплексний підхід. Як один із методів боротьби з плагіатом можна ви-

користати стан когнітивного дисонансу, спочатку, де потрібно, створивши його шляхом взаємо-включаючих (дисонуючих) уявлень чи знань, а пізніше й перетворивши їх на консонантні, тобто такі, як сприяють вибору позитивного рішення у гармонії із новою когнітивною системою індивіда.

Література:

1. Коцюк Ю. А. [Ставлення до плагиату] [Електронний ресурс] : [Результати анкетування] / Ю. А. Коцюк // drive.google Національний університет «Острозька академія»/ Ю. А. Коцюк. – 12.03.2013. – Умови доступності : <https://docs.google.com/a/oa.edu.ua/spreadsheet/gform?key=0AnZHMj5XL5updGkzSlpmQU05TkthOFk1UUNhOUtVZ0E&gridId=0#chart>, (Необхідний дозвіл автора). – Назва з екрану
2. Коцюк, Ю. Психологічне підґрунтя явища «плагиат» в науковій діяльності на теренах України [Електронний ресурс]. – (Прийнятий до публікації), [2013]. – 11 с. – Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/1783/>. – Назва з екрану
3. Матеріали по тегу: «плагиат» [Електронний ресурс] // Коментарі. – 2011. – Режим доступу : <http://comments.ua/tema/plagiat.html>. – Назва з екрану
4. Николаев Е. Что такое плагиат, или О западных стандартах научной этики [Электронный ресурс] / Евгений Николаев // Статті з питань освіти / Освітній портал. – 2006-05-19. – Умови доступності : <http://www.osvita.org.ua/articles/68.html>. – Назва з екрану
5. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон від 23.12.1993 № 3792-ХІІ (Документ 3792-12, редакція від 05.12.2012, чинний)/ Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України від 29.03.1994 – 1994 р., № 13, стаття 64. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/print1360138833201111>. – Назва з екрану
6. Проверка на плагиат: тест 8 программ и сервисов 2011 [Электронный ресурс] / Плагиата.НЕТ // Студия веб-дизайна My Web Studio. – [05.12.11]. – Режим доступа : <http://mywebs.ru/text.php?id=40>. – Название с экрана
7. Шарапов, Р. В., Шарапова, Е. В Исследование плагиата в работах студентов [Электронный ресурс] / Р.В. Шарапов, Е.В. Шарапова. – Россия, [2011]. – 11 с. – Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2012/materials/pdf/72.pdf>. – Название с экрана